

בני פירסט
המחלקה לגאוגרפיה, האוניברסיטה העברית
בירושלים

הזדמנות לקיימות – משבר הקורונה כקריאה אחרונה לשינוי תרבותי

נקודת מבט גיליון אביב 2020 / כרך 11(1) / קורונה וסביבה
19 מאי, 2020

"האתגר המרכזי של העוסקים בקיימות הוא ליצור המחשה ברורה שתהפוך את המושג המופשט לפרגמטי יותר, או במילים אחרות – להפוך את השינוי התודעתי לכדי שינוי התנהגותי. בהקשר זה, המחקר החברתי מראה כי משברים, אסונות או מצבים קיצוניים המערערים את השגרה ואת ההרגלים המוכרים, מציבים בפני היחיד והחברה את הצורך בחשיבה חדשה או ברענון והחייאה של תפיסות עולם מוכרות" | United Nations COVID-19 Response, unsplash.com: איור:

משבר

"כן, זהו משבר, אבל הוא אינו חסר תקווה. אני אוהב את העובדה שבסינית המילה 'משבר' בנויה משתי אותיות. האות הראשונה משמעותה 'סכנה', אבל משמעות האות השנייה היא 'הזדמנות'. תובנה מפורסמת זו, המופיעה בתחילת סרטו של אל גור "אמת מטרידה" (2006), הפכה עוד טרם משבר הקורונה לקלישאה חבוטה, אך בימים אלה כשמתרחש שינוי עמוק בדרך המחשבה והפעולה של כולנו, נראה כי זו אכן הזדמנות טובה לבחון גם את משמעות המושג קיימות.

כידוע, המושג 'קיימות' (שנכנס באופן רשמי לשפה העברית לפני 20 שנה בדיוק^[1]) מבטא במהותו תפיסת עולם רחבה וכלים מעשיים שמטרתם יצירת פיתוח כלכלי מאוזן השואף לשימור משאבי טבע תוך שמירה על ערכי יסוד חברתיים של צדק סביבתי, חלוקה הוגנת של טובין ציבורי וחיזוק הזהות המקומית של קהילות^[9].

במהלך השנים עבר המושג קיימות תהליך התפתחות מעניין, ממונח אקדמי מופשט ועמום לכדי תפיסת עולם, ולעיתים נדמה כי מדובר במעין מילה אופנתית (buzzword) שרבים נהנים להתהדר בה אך לא תמיד מעשיהם עומדים באמת מאחורי משמעותה המקורית. ואכן, האתגר המרכזי של העוסקים בקיימות הוא ליצור המחשה ברורה שתהפוך את המושג המופשט לפרגמטי יותר, או במילים אחרות – להפוך את השינוי התודעתי לכדי שינוי התנהגותי. בהקשר זה, המחקר החברתי מראה כי משברים, אסונות או מצבים קיצוניים המערערים את השגרה ואת ההרגלים המוכרים, מציבים בפני היחיד והחברה את הצורך בחשיבה חדשה או ברענון והחייאה של תפיסות עולם מוכרות^[8]. ההיסטוריה הסביבתית של המאה האחרונה אכן סיפקה לנו מספר המחשות לכך, בהן אירועי צ'רנוביל, הסופה קתרינה וקריסת הכורים בפוקושימה, וגם בישראל – אסון גשר המכבייה וזיהום נחל

הקישון. בהקשר של תפיסת הקיימות, נראה כי משבר האשראי העולמי של 2008 הוא דוגמה מובהקת מהעת האחרונה למשבר שיצר התעוררות חברתית משמעותית בכל הקשור להרגלי צרכנות, תחבורה ותקשורת המונים [3].

שינוי

סקירת השיח הציבורי שהתפתח במהלך משבר הקורונה בארץ ובעולם מראה כי מרבית המושגים ודפוסי ההתנהגות החדשים כביכול כבר מוכרים בעצם היטב מזה כשלושה עשורים לכל העוסקים במחשבה ובפרקטיקה של קיימות: חולשות הגלובליזציה, השלכות הגידול הדמוגרפי, הקריאה לערבות חברתית, צניעות מול הטבע, תלות האדם באקולוגיה, תכנון עירוני ופיתוח עירוני מושכלים, מגבלות המדע והעוצמה הטכנולוגית, כמו גם מחשבה מעמיקה על מקומם של האדם והחברה בעולם. מבחינה זו, ההזדמנות האמיתית במשבר הקורונה היא לעורר ולחזק באופן אופטימי את ערכי הקיימות הקיימים, ולעבור עם סיום התפרצות המגפה העולמית למימוש משמעותי ואותנטי יותר של ערכי הקיימות הקלאסית [5]: בכלכלה – מעבר מתרבות של צריכה, שהאושר והרווחה נמדדים בה בעיקר על-ידי כמות החפצים והשירותים הנרכשים, לתרבות של אורח חיים צנוע יותר שהאושר נמדד בה יותר על פי איכות היחסים בין בני האדם; בחברה – מעבר מקידוש האינדיבידואליזם לחיי קהילה אותנטיים הנשענים יותר על תלות הדדית ועל עיצוב מחדש של הזהות האישית כהשתייכות לקהילה ולמקום הפיזי; בסביבה – מעבר מחשיבה אדנותית הרואה בסביבה ובמשאבי הטבע אמצעים לקיום המין האנושי, אל גישה הרמונית שלפיה האדם הוא חלק בלתי נפרד מהסביבה וכי פגיעה בה משמעה פגיעה בו ובדורות הבאים. בליבת התפיסה הזו מצוי המושג "משמרת" (stewardship), שיעקר טיפוח יזום ושמירה פעילה על הקרקע והסביבה כך שיעברו לדורות הבאים במצב הטוב ביותר האפשרי, בדומה לשמרטף המטפל בילדים ומקבל עליו את האחריות להשבתם בריאים ושלמים לידי הוריהם [2]. חשיבות המושג משמרת היא בכך שהוא מגלם בתוכו שני רכיבים: עליונותו וכוחו של המין האנושי, ומכאן גם מידת האחריות העצומה הרובצת עליו. טבלה 1 מסכמת את השינוי הערכי הרצוי ממצב של טרום-קיימות לקיימות.

עולם חוכן	ערכי היסוד		ביטוי יישומי
	טרום קיימות	קיימות	
כלכלה	צרכנות יתר	צרכנות מתחשבת/מחושבת	ניהול כלכלי לפי מסוגלות וצורך ריאליים; עידוד צמיחה לשם תועלת חברתית
חברה	זיקה עולמית	זיקה מקומית	עיצוב הזהות האישית ביחס למקום ולקהילה; הגוננות חברתית וחלוקה שוויונית בנטל הסביבתי
סביבה	שליטה וניצול	השתלבות וטיפוח (משמרת - stewardship)	פיתוח ובנייה עם הטבע; תפיסת הטבע כתשתית תרבותית ולא (רק) כמשאב

טבלה 1: החייאת הקיימות – שינוי של ערכי היסוד

למרבה הצער, לא די בשינוי תודעתי, שכן המחקר מראה כי בשל הפער האנושי המובנה בין עמדות להתנהגות, אכן נוח וקל להביע הזדהות עם רעיונות ועקרונות, אך קשה הרבה יותר לנהוג לפיהם ולשנות בפועל הרגלים מן היסוד [3]. משבר הקורונה מהווה, אפוא, הזדמנות כפולה: הן בהמחשה מהותית של איום קיומי הן בפוטנציאל של ניצול השינוי התרבותי העמוק שכבר מתחולל, כדי לתעל אותו לכיוון ערכי הקיימות.

במילים אחרות: באקלים של טרום-קיימות כפי שהיה עד המשבר, ניתן היה ליצור את השינוי מבפנים, באמצעים "רכים" של הסברה, חינוך ועיצוב המרחב הפיזי באופן שיקדם קבלת החלטות והתנהגות מקיימת. כעת, באקלים החדש שנוצר בשל המשבר החיצוני, ניתן להתקדם לעבר קיימות חזקה יותר, היות שממילא כבר מתקיימות אותן פרקטיקות חדשות. אם לפני המשבר השאלה המרכזית הייתה "כיצד נגרום לבני האדם לשנות את תודעתם והרגליהם כך שיהיו מקיימים יותר?" [7], הרי שמעתה השאלה צריכה להיות "כיצד נגרום לאנשים לשמר את הפרקטיקות ואת דפוסי המחשבה החדשים שנוצרו בעקבות המשבר?"

אחריות

המגפה העולמית הנוכחית אינה הראשונה בעת המודרנית, שכן קדמו לה כידוע מספר מקרים במאה ה-20, כגון המגפה הספרדית או מחלת ה-SARS. עם זאת, ייחודה של המגפה הנוכחית הוא בעיתוי שלה – תקופה של שגשוג כלכלי, טכנולוגי ודמוגרפי שמכונה מזה כשני עשורים "עידן האדם" ("אנתרופוקן") [6], מושג המגלם מחאה וקריאת אזעקה של ממש לפעול לשינוי תרבותי עמוק ברוח ערכי הקיימות. במילים אחרות, על בני האדם לגלות אחריות, לפעול לשיקום יחסיהם מול כדור הארץ ולגייס את עוצמתם ותבונתם לשם המשך עצם קיומם, או כפי שהגדיר זאת סטיוארט ברנד, מראשוני התנועה הסביבתית בארה"ב בשנות ה-60 של המאה ה-20: "אנחנו (חזקים) כמו אלים, ואנחנו חייבים להשתפר בכך" [4].

אכן, יש לקוות כי האביב הדומם" (כשם ספרה המכונן של רייצ'ל קרסון) שניחת על האנושות בחורף האחרון כמעין בוחן פתע, ישמש לקח חשוב בקיימות יישומית, כהכנה לקראת מבחן הבגרות האמיתי של משבר האקלים. כישלון במבחן זה עלול להביא טרגדיה חמורה פי כמה ממשבר הקורונה, כזו שתיאר הפילוסוף והרופא אלברט שווייצר, המצוטט בפתח ספרה של קרסון: "האדם איבד את יכולתו לצפות ולקדם את פני הרעה. סופו יהיה שיחריב את הארץ".

1. האקדמיה ללשון עברית. 2000. מילים חדשות. אקדם – ידיעון האקדמיה ללשון עברית 16: 7.
2. בנשטין ג'. 2001. מקום למחשבה: מקראה בחשיבה והגות סביבתית בת-זמננו. תל-אביב: מרכז השל.
3. גבריאלי ת, ברכיה ו, רו-דרור ג ואחרים. 2016. קיימות עירונית – איך אפשר? ירושלים: מכון ירושלים למחקרי מדיניות.
4. טירני ג'. 2010. 7 לקחים חשובים מ-40 שנה של "יום כדור הארץ". דה מרקר, 22 באפריל. מתורגם מהניו יורק טיימס.
5. שטסל ז. 2009. אתיקה סביבתית. ירושלים: האוניברסיטה העברית בירושלים – המרכז להוראת המדעים.
6. תמיר ד. 2018. ברוכים הבאים לעידן האדם: מדעי הטבע, מדעי החברה ואתגרי החשיבה הסביבתית. *אוריה וביקורת* 50: 237-256.
7. Spurling N, McMeekin A, Shove E, et al. 2013. Interventions in practice: Re-framing policy approaches to consumer behavior. Manchester: Sustainable Practices Research Group.
8. Thompson S, Michaelson J, Abdallah S, et al. 2011. "Moments of change" as opportunities for influencing behaviour: A report to the Department for Environment, Food and Rural Affairs. nef (the new economics foundation). London: Defra.
9. WCED. 1987. Report of the World Commission on Environment and Development: Our common future.